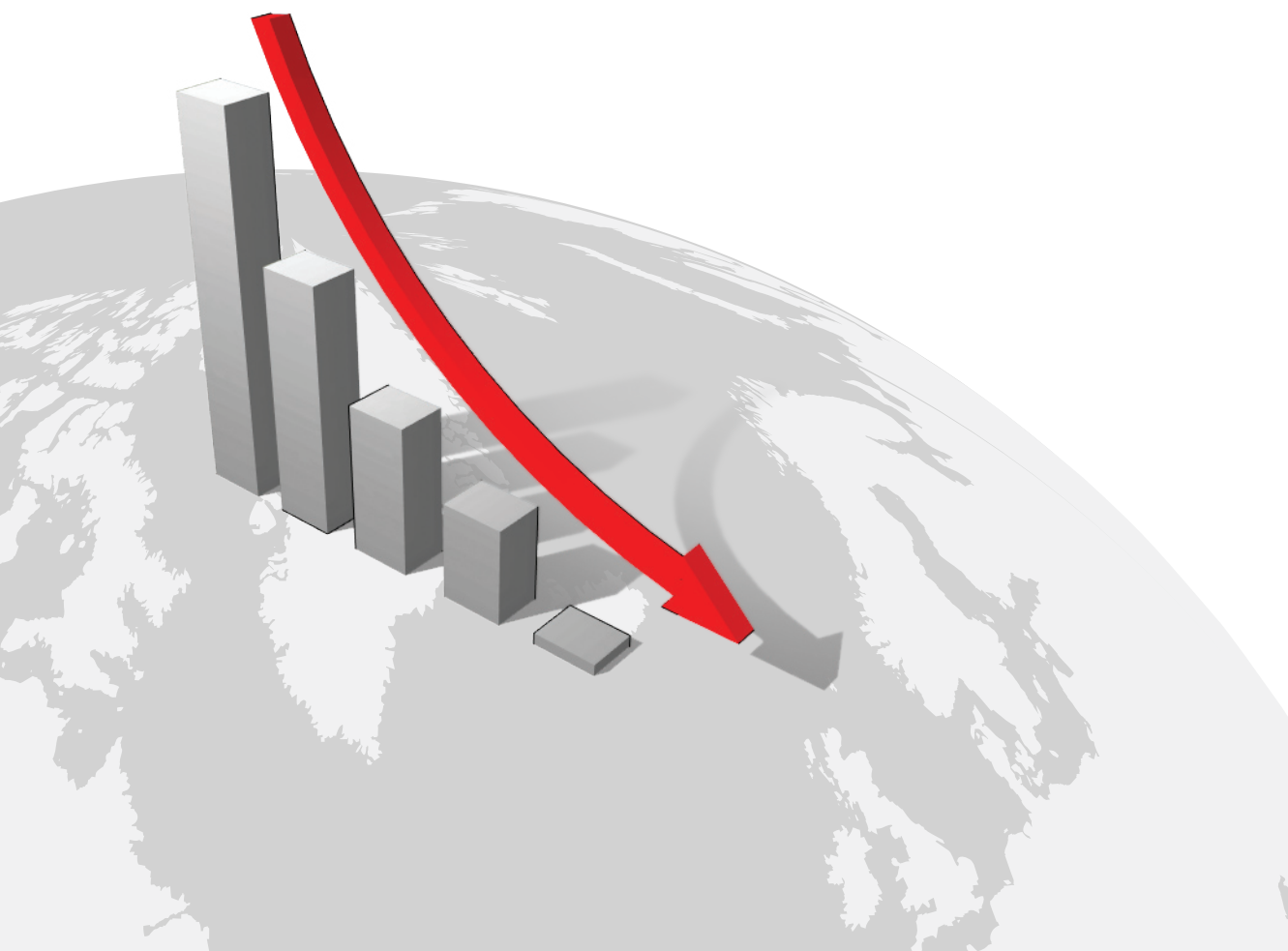

Uniwersytet
Wrocławski

GOSPODARKA ŚWIATOWA po kryzysie 2008 r.

pod redakcją
Jarosława Kundery

Wrocław 2018

Gospodarka światowa po kryzysie 2008 r.

Gospodarka światowa po kryzysie 2008 r.

pod redakcją
Jarosława Kundery
Uniwersytet Wrocławski

Wrocław 2018

Kolegium Redakcyjne

prof. dr hab. Leonard Górnicki – przewodniczący

dr Julian Jezioro – zastępca przewodniczącego

mgr Aleksandra Dorywała – sekretarz

mgr Ewa Galyga-Michowska – członek

mgr Bożena Górna – członek

mgr Tadeusz Juchniewicz – członek

Recenzent: *dr hab. Zbigniew Jurczyk, prof. nadzw. WSB we Wrocławiu*

© Copyright by Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Korekta: *Anna Noga-Grochola*

Projekt i wykonanie okładki: *Andrzej Malenda*

Skład i opracowanie techniczne: *Aleksandra Kumaszką eBooki.com.pl*

Druk: *Drukarnia Beta-druk, www.betadruk.pl*

Wydawca

E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

ISBN 978-83-66066-06-9 (druk)

ISBN 978-83-66066-07-6 (online)

Spis treści

WPROWADZENIE	11
ROZDZIAŁ 1. WSPÓŁCZESNE TEORIE WYMIANY MIĘDZYNARODOWEJ. Światowy HANDEL PO KRYZYSIE 2008 R. (JAROSŁAW KUNDERA)	17
Wprowadzenie	18
1.1. Teorie neoczynnikowe	22
1.1.1. Teoria trójczynnikowa (praca, kapitał, zasoby naturalne).....	23
1.1.2. Teoria wewnętrznej złożoności czynników	23
1.1.3. Teoria wieloczynnikowa.....	24
1.2. Neotechnologiczne teorie wymiany międzynarodowej.....	26
1.2.1. Teoria luki technologicznej	27
1.2.2. Teoria cyklu życia produktu R. Vernona	31
1.3. Teoria korzyści skali (<i>economies of scale</i>)	34
1.4. Teoria zakresu produkcji (<i>economies of scope</i>)	39
1.5. Teoria przedsiębiorstwa międzynarodowego.....	41
1.6. Teoria łańcucha dostaw.....	45
1.7. Międzynarodowa konkurencyjność gospodarek.....	47
1.7.1. Koncepcja konkurencyjności międzynarodowej M. Portera.....	50
1.8. Teorie popytowe handlu międzynarodowego	53
1.8.1. Teoria podobieństwa preferencji	54
1.8.2. Teoria zróżnicowania produktów	56
1.8.3. Teoria handlu wewnątrzgałęziowego	57
1.9. Syntetyczne teorie międzynarodowego podziału pracy.....	63
1.9.1. Teorie względnych korzyści z tytułu rozwoju gospodarczego i polityki ekonomicznej.....	66
1.9.2. Model grawitacyjny handlu.....	69
1.9.3. Teoria otwartości gospodarki (globalizacji).....	70
1.10. Praktyka handlu światowego po 2008 r.	72
1.10.1. Ewolucja wymiany towarowej.....	73
1.10.2. Obroty usługami w gospodarce światowej	87
Podsumowanie	93
Bibliografia	95
ROZDZIAŁ 2. PRZEPIŁYWY BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH PO KRYZYSIE GOSPODARCZYM W 2008 R. (KATARZYNA WITCZYŃSKA)	99
Wprowadzenie	100
2.1. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w teorii ekonomii.....	100
2.2. Rodzaje inwestycji zagranicznych.....	103
2.3. Światowy kryzys gospodarczy z lat 2008–2009 a bezpośrednie inwestycje zagraniczne	104
2.4. Fuzje i przejęcia (M&A).....	106

2.5. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podziale na rejony	109
2.6. Najwięksi odbiorcy bezpośrednich inwestycji zagranicznych na świecie.....	110
2.7. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne Unii Europejskiej	113
2.8. Kluczowe czynniki wpływające na przyszłe przepływy BIZ	116
Podsumowanie	120
Bibliografia	121
ROZDZIAŁ 3. MIGRACJE MIĘDZYNARODOWE LUDNOŚCI PO KRYZYSIE 2008 R.	
(MALGORZATA WACHOWSKA).....	123
Wprowadzenie	123
3.1. Trudności z pomiarem migracji	127
3.2. Międzynarodowa migracja ludności w świetle koncepcji teoretycznych.....	128
3.2.1. Neoklasyczne myślenie o migracji.....	131
3.2.2. Nowa ekonomiczna teoria migracji.....	135
3.2.3. Teoria systemu światowego.....	136
3.2.4. Teoria dualnego rynku pracy	138
3.2.5. Teoria sieci w migracjach międzynarodowych	140
3.2.6. Teoria instytucjonalna	142
3.2.7. Koncepcja skumulowanej przyczynowości.....	142
3.2.8. Koncepcja ponadnarodowej przestrzeni społecznej.....	145
3.2.9. Użyteczność teorii migracji w wyjaśnianiu kierunków i charakteru przepły- wów migracyjnych po kryzysie 2008 r.	146
3.3. Rzeczywisty obraz migracji międzynarodowych po kryzysie 2008 r.....	148
3.3.1. Zmiany w geograficznych kierunkach migracji	154
3.3.2. Zmiany w geograficznych kierunkach pochodzenia migrantów	160
3.3.3. Zmiany w strukturze wiekowej migrantów	164
3.3.4. Schematy migracyjne osób wysoko wykształconych po 2008 r.	169
3.4. Uwagi końcowe	178
Bibliografia	179
ROZDZIAŁ 4. GLOBALNE PRZESUNIĘCIE DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ PO KRY- ZYSIE 2008 R. (JAROSŁAW KUNDERA)	
183	183
Wprowadzenie	184
4.1. Międzynarodowe przesunięcie produkcji i dochodów po 2008 r.	186
4.2. Globalne strategie przedsiębiorstw po kryzysie 2008 r.	197
4.3. Bariery globalnego przesunięcia po 2008 r.....	204
Podsumowanie	209
Bibliografia	210
ROZDZIAŁ 5. CZY MOŻLIWA JEST DETRONIZACJA AMERYKAŃSKIEJ WALUTY? DOLAR PO KRYZYSIE Z 2008 R. (ALICJA SIELSKA)	
213	213
Wprowadzenie	213
5.1. Przegląd historii monetarnej Stanów Zjednoczonych na przestrzeni ostatnich 100 lat.....	214

5.2. Kryzys finansowy z 2008 r. – przyczyny	215
5.3. Dolar jako waluta międzynarodowa po kryzysie z 2008 r.	218
5.3.1. Dolar w sferze oficjalnej.....	219
5.3.2. Dolar w sferze prywatnej	221
5.4. Przyszłość amerykańskiej waluty – podsumowanie	224
Bibliografia	227
ROZDZIAŁ 6. KRYZYS W STREFIE EURO (JAROSŁAW KUNDERA)	229
Wprowadzenie	230
6.1. Przyczyny kryzysu w strefie euro	233
6.2. Kryzys gospodarczy w krajach członkowskich strefy euro	237
6.2.1. Kryzys gospodarczy w Grecji	237
6.2.2. Kryzys gospodarczy w Hiszpanii	247
6.2.3. Kryzys gospodarczy w Portugalii.....	257
6.2.4. Kryzys gospodarczy w Irlandii.....	268
6.3. Perspektywy strefy euro.....	275
Zakończenie	278
Bibliografia	279
ZAKOŃCZENIE.....	283

Wprowadzenie

Kryzys gospodarczy określa się jako gwałtowne załamanie działalności gospodarczej i jako taki może mieć charakter lokalny, regionalny, globalny. Występują kryzysy monetarne, fiskalne, walutowe, finansowe, które – jeśli są głębokie – poprzedzają zazwyczaj załamanie całej ekonomicznej działalności. Kryzysy mogą mieć wpływ na całą gospodarkę lub poszczególne sektory. Rodzące się kryzysy na jednym rynku mogą być następnie przenoszone na wszystkie regiony lub gospodarkę globalną. Dla niektórych kryzys jest wyrazem załamania na rynkach i jego mechanizmem samoregulacji, dla innych natomiast załamanie jest wynikiem ograniczenia rynku i jego roli samoregulującej. W gospodarce rynkowej, gdzie działa mechanizm wolnej konkurencji, znane są cykliczne wahania, które powtarzają się w bardziej lub mniej regularnych odstępach, przechodząc z okresu ożywienia do depresji. Depresję uważa się za przedłużony kryzys ze spadkiem produkcji przekraczającym produkt krajowy brutto (PKB) więcej niż 10% i załamaniem trwającym dłużej niż dwa lata. Jeśli jest zgodność między ekonomistami, co to jest kryzys, to nie ma już między nimi zgody odnośnie do tego, co powoduje załamanie gospodarki i jakie środki należy koniecznie podjąć w celu jego przewyciężenia. Ponieważ nie jest łatwo odróżnić, czy dekonunktura gospodarcza jest tylko chwilowym załamaniem, czy długotrwałą depresją, kryzysy są najczęściej nieprzewidywalne i trudno szybko ukształtować optymalną politykę umożliwiającą powrót kraju lub regionu na drogę wzrostu gospodarczego.

Kryzys 2008 r. w wielu krajach i regionach nie był krótkotrwałym załamaniem, ale przerodził się w długotrwałą depresję. Okazał się zaskoczeniem dla wielu ekonomistów; ze względu na swoje rozmiary był bez precedensu w historii gospodarczej po drugiej wojnie światowej. W pierwszej kolejności objął on sektor finansowy, zapoczątkowany bowiem został na rynku nieruchomości wobec braku spłat nadmiernie udzielonych kredytów hipotecznych. Wartość kredytów na amerykańskim rynku nieruchomości wzrosła dwudziestokrotnie, powodując spekulacyjny co najmniej dwukrotny wzrost cen domów. Sprzyjały temu niskie stopy procentowe banku centralnego i zagraniczne inwestycje w papiery dłużne. W takich warunkach załamanie na rynku kredytowym było tylko kwestią czasu, ale nie stanowiło jedynie problemu banków i sektora finansów, ponieważ ze względu na rozmiary niewypłacalności stało się jednocześnie kryzysem giełdowym, walutowym, deficytu budżetowego i długu publicznego.

Specyfika kryzysu finansowego 2008 r. ze względu na jego przyczyny wiązała się jednocześnie z wpływem globalizacji, liberalizacji, deregulacji rynków finansowych

i dodatkowo z dynamicznym rozwojem wielu instrumentów finansowych, które pomnożyły negatywne konsekwencje tzw. efektu dźwigni. Pęknięcie bańki spekulacyjnej na rynku nieruchomości doprowadziło do niewypłacalności wielu kredytobiorców, wzrostu niewypłacalności, zwiększenia ryzyka i spadku płynności w obrocie bankowym oraz do zamrożenia kredytów i obniżenia inwestycji. W warunkach rosnącej niepewności przepływy finansowe uległy znacznemu zmniejszeniu, prywatni inwestorzy i międzynarodowe instytucje finansowe zaczęły wycofywać kapitał z rynków, co prowadziło do wzrostu spreadów. Po 2008 r. odnotowano znaczne spadki kursów walutowych i cen instrumentów finansowych, obniżenie wartości papierów wartościowych i bankructwa banków. W warunkach globalizacji finansowej efekty pęknięcia bańki spekulacyjnej w jednym sektorze rozprzestrzeniły się nieomal na cały świat, obejmując wszystkie elementy światowego systemu finansowego.

Klasyczne kryzysy w gospodarce rynkowej to kryzysy nadprodukcji, które biorą się z nadmiaru inwestycji prowadzących do stworzenia zdolności produkcyjnych przekraczających rozmiary rynku. Zbyt duże inwestycje prowadzą następnie do obniżenia ich rentowności, nie wykorzystują w pełni zgromadzonych oszczędności, wobec czego globalna podaż jest mniejsza od globalnego popytu. Kryzys finansowy roku 2008 okazał się inny niż kryzys klasyczny, wystąpił nie z nadmiernych inwestycji produkcyjnych czy niewykorzystanych w pełni zdolności produkcyjnych gospodarek. W związku z globalizacją produkcji zmalało znaczenie nadprodukcji na krajowych rynkach, gdy producenci nie mieli możliwości upłynnienia nadwyżek na rynku globalnym. Kryzys powstał w jednym sektorze gospodarki na rynku nieruchomości, skąd przeniósł się do sektora bankowego i świata finansów. Towarzyszyło mu załamanie nie tylko finansów prywatnych, ale i finansów publicznych (zwiększenie deficytu, wzrost zadłużenia). Zwiastuje on nową erę kryzysów finansowych w gospodarce, których źródłem będą spekulacje giełdowe, walutowe, nieruchomościami, nadmierne deficyty budżetowe itd. Jednocześnie szybkość oddziaływania kryzysu na spadki walorów finansowych i w różnych sektorach gospodarczych była do tej pory nieznana z uwagi na nowoczesne środki komunikacji, zarówno w przestrzeni narodowej, jak i międzynarodowej. Obejmując całą gospodarkę światową, kryzys powstał pod wpływem reakcji kapitału spekulacyjnego na spadające ceny aktywów. O ile w klasycznym cyklu kryzysy następują po okresie ożywienia gospodarczego, pełnego wykorzystania czynników produkcji i niskiego bezrobocia, to kryzys roku 2008 r. pokazał, że bańka spekulacyjna aktywów może pojawić się niezależnie od stopnia wykorzystania zasobów i poziomu bezrobocia.

Chociaż kryzys rozpoczął się na rynku nieruchomości w USA w 2007 r., to jego symboliczną datą jest dzień 15 września 2008 r., kiedy w USA ogłoszono bankructwo 157-letniego znanego banku Lehman Brothers. Stamtąd dopiero w 2008 r.

rozprzestrzenił się on do Europy i innych regionów. Wówczas ujawnił też on w pełni swoje negatywne konsekwencje dla gospodarki globalnej. Dlatego autorzy niniejszej publikacji zawarli w tytule książki określenie kryzys w gospodarce światowej 2008 r., chociaż faktycznie rozpoczął się on w USA w 2007 r. W warunkach każdego kryzysu następuje zawsze twórcza destrukcja, nowe zastępuje stare, nowe gałęzie odbierają zasoby innym, jedne firmy i państwa zwiększają swój udział w rynku światowym kosztem innych. Tak było i w przypadku kryzysu 2008 r., któremu towarzyszyła korekta w wielkości produkcji, handlu, inwestycji, przepływów kapitału i kursów wymiany walut. Mimo że rozmiary i zasięg kryzysu były różne w wielu regionach, kryzys dotknął dotkliwie wiele regionów świata zarówno krajów rozwiniętych, jak i rozwijających się. W warunkach nierównowagi i niepewności wiele państw przeszło przez spowolnienie wzrostu połączone ze zmianą ich pozycji w międzynarodowym podziale pracy.

Po kryzysie 2008 r. proces zmian strukturalnych przyspieszył w gospodarce światowej, doszło do przekształceń w podziale pracy między partnerami, zmniejszyło się znaczenie jednych gałęzi, a inne się rozwinęły. Widać wyraźnie coraz większe znaczenie postępu technicznego i branż opartych na kapitale ludzkim, a zmniejszenie znaczenia sektorów surowcowych. W tym kierunku dokonały się ewolucje wielkości i struktury obrotów handlowych oraz w przepływie kapitału. W związku z rosnącym bezrobociem w wielu krajach zwiększyła się skłonność do emigracji, a w Europie pojawił się problem uchodźców. Ponieważ globalizacja obejmowała coraz większą liczbę krajów i dziedzin, postęp technologiczny i informatyczny zrewolucjonizował wiele sfer życia i gospodarowania, zachodziły ogromne zmiany w strategiach przedsiębiorstw i polityce gospodarczej poszczególnych krajów. Międzynarodowy system walutowy tak jak inne elementy sektora finansów również uległ znaczącej ewolucji po kryzysie w 2008 r., czego przykładem są relacje dolara USA w stosunku do innych walut, takich jak euro, funt, jen, juan. Strefa euro została dotknięta szczególnie głębokim kryzysem finansowym, zwłaszcza w Grecji, Hiszpanii, Irlandii, Portugalii, wskazując na potrzebę podjęcia głębokich nie tylko reform strukturalnych w krajach członkowskich, ale i instytucjonalnych w całej Unii Europejskiej.

Odpowiedzią na kryzys było podjęcie działań w celu przezwyciężenia jego negatywnych skutków i powrotu na ścieżkę wzrostu gospodarczego. Rozpoczęła się na nowo dyskusja między ekonomistami, jakie stosować lekarstwa na kryzys, czy dla ożywienia gospodarki lepiej stosować politykę fiskalną, czy politykę monetarną. W tym celu wprowadzano różne metody, od powiększania deficytów i zadłużania, monetarnego poluzowania, dokapitalizowania banków, aż do polityki głębokich oszczędności oraz przywracania równowagi budżetowej, równowagi zewnętrznej i reform strukturalnych. Dlatego też poszczególne kraje i dane sektory miały różne doświadczenia i w zróżnicowanym

tempie wychodziły z depresji gospodarczej. Co więcej, w okresie wychodzenia z kryzysu widać zarysowujące się tendencje do zmiany układu sił gospodarczych w świecie. Polityka antykryzysowa miała oczywiście swój wpływ na wymianę gospodarczą i międzynarodowy podział pracy między krajami i regionami. Mimo że kryzys 2008–2009 r. porównuje się z Wielką Depresją z lat 30. XX w., to jednak zasadniczo różnią się one tym, że teraz partnerzy handlowi nie odwołali się do narzędzi polityki protekcyjnej w takiej skali jak poprzednio i nie uważali *beggar my neighbour policy*, za priorytet polityki handlowej. Dysponowali oni również większą wiedzą i narzędziami, jak ten kryzys przeżyć.

Celem tej książki jest zbadanie konsekwencji kryzysu 2008 r. w zakresie globalnych przepływów gospodarczych. Kryzys dotyczył nie tylko rynków wewnętrznych poszczególnych krajów, ale przez międzynarodowe przepływy gospodarcze przenosił się z jednych regionów i państw do innych krajów. Spadek produkcji i popytu powodował kurczenie się rynków zbytu, wpływając na spadek eksportu i importu. Obudowanie obrotów międzynarodowych dokonywało się w różnym tempie w poszczególnych regionach i krajach, doprowadzając do ewolucji specjalizacji i zmiany miejsca partnerów w międzynarodowym podziale pracy. Bardzo czułym na kryzysy elementem międzynarodowych stosunków ekonomicznych są przepływy inwestycji, zwłaszcza wtedy, kiedy towarzyszy im liberalizacja obrotów kapitałowych. O ile w okresie boomu kapitały przenoszą się z olbrzymią szybkością do miejsc o najwyższej rentowności, to w okresie depresji z taką samą szybkością wracają do krajów inwestora lub miejsc najbardziej bezpiecznych. Ostatni kryzys wygenerował też nowe fale migracji międzynarodowych, w tym fale uchodźców o niepotykanej do tej skali. Globalny kryzys dotknął sferę finansów, wpływając na zmiany kursów walutowych i stan rezerw banków centralnych. W warunkach nierównowagi i niepewności wiele krajów przeszło przez spowolnienie wzrostu podłączone ze zmianą poziomu ich długu publicznego i deficytu budżetowego.

Książka *Gospodarka światowa po kryzysie 2008 r.* składa się z sześciu rozdziałów. Ponieważ najlepszą weryfikacją teorii jest, jak wiadomo, praktyka, a z drugiej strony nie można zrozumieć praktyki bez znajomości teorii, poszczególne części omawiają międzynarodowe stosunki gospodarcze zarówno od strony realnych przepływów, jak i z pomocą teorii ekonomii. Przykładem tego tradycyjnego ujęcia są poszczególne rozdziały książki. Rozdział pierwszy składa się z dwóch części – w pierwszej przedstawione są współczesne teorie wymiany międzynarodowej, a w drugiej zawarta jest analiza tendencji światowych obrotów handlowych, ich struktury w ujęciu poszczególnych grup towarowych i usług oraz ocena pozycji poszczególnych partnerów handlowych. W rozdziale drugim przedstawiono czynniki zagranicznych inwestycji bezpośrednich, ich korzyści i koszty oraz ewolucję inwestycji bezpośrednich po kryzysie 2008 r. W rozdziale trzecim

omówiono szczegółowo czynniki współczesnych migracji oraz ewolucje przepływu ludzi po kryzysie 2008 r. W rozdziale czwartym zawarto analizę zjawiska globalnego przesunięcia działalności gospodarczej, które zostało zintensyfikowane zwłaszcza po kryzysie finansowym w USA i w krajach europejskich. W rozdziale piątym przedstawiono ewolucje światowego systemu walutowego, biorąc pod uwagę pozycję czołowego pieniądza światowego, tj. dolara USA. Ponieważ strefa euro była przykładem głębokiego kryzysu regionalnego po 2008 r., w rozdziale szóstym szczegółowo rozważono źródła tego kryzysu oraz metody jego przezwyciężenia. Pod uwagę wzięto cztery kraje członkowskie strefy euro, najbardziej doświadczone przez kryzys, mianowicie: Grecję, Irlandię, Portugalię i Hiszpanię.

Książka jest owocem badań nad gospodarką światową przeprowadzonych przez pracowników Zakładu Międzynarodowych Stosunków Ekonomicznych w Instytucie Nauk Ekonomicznych na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Poszczególni pracownicy Zakładu są autorami następujących części: rozdziałów 1, 4 i 6 – prof. zw. dr hab. Jarosław Kundera, rozdziału 2 – dr Katarzyna Witczyńska, rozdziału 3 – dr Małgorzata Wachowska, rozdziału 5 – dr Alicja Sielska.

Prof. dr hab. Jarosław Kundera

Zakończenie

Kryzys gospodarczy 2008 r. był największym załamaniem gospodarczym od czasu Wielkiej Depresji z lat 30. XX w. Postęp w polityce ekonomicznej dokonany na bazie rozwoju teorii ekonomii miał doprowadzić współczesne gospodarki do nieprzerwanego wzrostu i podniesienia światowego dobrobytu. Tymczasem kryzys gospodarczy 2008 r. okazał się zaskoczeniem zarówno dla teoretyków ekonomii, jak i praktyków gospodarczych. Zapoczątkowany w USA na rynku nieruchomości przeniósł się bardzo szybko do świata finansów, przynosząc spadek rentowności inwestycji, panikę na giełdach i brak płynności, który zagrażał upadkiem wielu banków. Bańka spekulacyjna, która powstała na rynku kredytowym, była wynikiem ponad 20-krotnego wzrostu kredytów i spekulacyjnych cen na rynku nieruchomości i surowców oraz na giełdzie. W konsekwencji nagłego spadku cen i niewypłacalności wielu kredytobiorców kryzys sektora finansowy objął także gospodarkę realną w postaci obniżenia inwestycji, produkcji i wzrostu bezrobocia. Kryzys nie ograniczył się tylko do rynku amerykańskiego. Spadek inwestycji, aktywów bankowych i cen wielu instrumentów finansowych dotyczył też wielu innych regionów Europy, Azji, Afryki. Kryzys 2008 r. stał się więc załamaniem globalnym, kiedy ujemne efekty w jednym kraju i regionie przenosiły się do innych krajów i regionów. Co więcej, kryzys finansowy w jednych krajach przekładał się na międzynarodowe przepływy kapitałowe, spadek produkcji odbijał się na poziomie eksportu, a obniżenie popytu skutkowało zmniejszonym importem.

Kryzysy rzadko paraliżują całe gospodarki, jeżeli prowadzona jest w nich odpowiednia polityka gospodarcza, zwłaszcza monetarna i fiskalna. Kryzys 2008 r. pokazywał błędy popełnione w polityce gospodarczej, stąd też działania antykryzysowe obejmowały m.in. przywrócenie prawidłowych relacji (*policy mix*) między polityką monetarną a fiskalną w poszczególnych gospodarkach. Aby zwalczyć załamanie, najbardziej dotknięte nim kraje przyjęły w pierwszej kolejności programy oszczędnościowe (*austerity programs*) w celu przywrócenia równowagi wewnętrznej i zewnętrznej. Kryzys zmusił ich rządy do obniżenia wydatków i wzrostu podatków, ale proces transformacji przyniósł wysokie koszty dostosowania w postaci spadku obrotów handlowych, przepływów kapitału, produkcji i wzrostu bezrobocia. Oprócz korekty budżetowej kraje dotknięte kryzysem musiały jeszcze przeprowadzić reformy strukturalne w celu poprawy efektywności funkcjonowania gospodarki. Dla tych krajów przywrócenie wzrostu gospodarczego stało się priorytetem nakładającym do wielorakich reform strukturalnych. Poprawa wydajności i konkurencyjności prowadząca do wzrostu eksportu okazała się najlepszą metodą przezwyciężenia kryzysu. Zmniejszenie deficytu budżetowego i płatniczego pozwoliło na odzyskanie zaufania na rynkach finansowych, a poprawa klimatu

inwestycyjnego przyniosła nowe inwestycje, chociaż nie udało się, jak dotąd, obniżyć znacząco poziomu długu publicznego.

Kryzys 2008 r. niesie ze sobą przede wszystkim pewną jakościową zmianę w przestrzeni międzynarodowej dzięki wzrostowi zapotrzebowania na produkty technologicznie zaawansowane, na różnorodność i na usługi, przy malejącym znaczeniu wymiany surowców i paliw. Wzrost pozycji w handlu tzw. nowych krajów przemysłowych i spadek pozycji krajów rozwiniętych wskazuje na duże znaczenie czynnika konkurencyjności, kapitału ludzkiego, dyfuzji wiedzy w kształtowaniu wzajemnych dostaw. Te ewolucje w handlu światowym pokazują rosnącą rangę teorii luki technologicznej i życia produktu jako najlepiej tłumaczących współczesne przemiany w międzynarodowym podziale pracy. Ponadto wychodzeniu z kryzysu towarzyszy wzrost dochodów, liczniejsza klasa średnia w nowych krajach przemysłowych, która zgłasza coraz większy popyt na różnorodność (teorie popytowe). Wewnątrzgałęziowy podział pracy obejmuje nie tylko eksport i import dóbr finalnych, ale także wymianę ich części, zespołów i podzespołów, co tłumaczą teorie handlu wewnątrzgałęziowego, skali produkcji, przedsiębiorstwa międzynarodowego, łańcucha dostaw. Z uwagi na rosnący udział krajów rozwijających się w wymianie produktów pracochłonnych trudno też uznać za nieaktualne teorie kosztowe i obfitości zasobów w tłumaczeniu ich strumienia handlu.

Przed kryzysem struktura obrotów międzynarodowych znajdowała się pod wpływem olbrzymiego zapotrzebowania na paliwa i produkty standaryzowane (ropa naftowa, żelazo i stal, plody rolne). Po 2008 r. rozwój międzynarodowego podziału pracy obejmował w większej mierze wymianę produktami zróżnicowanymi (tekstyliami, odzież, materiały biurowe), których produkcja migrowała naokoło świata w poszukiwaniu optymalnej lokalizacji. Realokacja produkcji odbywała się często w ramach korporacji transnarodowych, które uruchamiają produkcję filialną w krajach o niższych kosztach; ten typ handlu rozwijał się zwłaszcza między krajami rozwiniętymi a krajami nowo uprzemysłowionymi. Po kryzysie rośnie wymiana produktami technologicznie zaawansowanymi, które cechują się dużymi nakładami pracy naukowo-badawczej (produkty farmaceutyczne, chemiczne, sprzęt telekomunikacyjny). Z uwagi na olbrzymie koszty wynalazków, które nie podlegają szybkiemu zwrotowi, szczególnie w fazie tzw. produktu nowego, ich produkcja lokowana jest w kraju innowatora, zaś kiedy produkty technologicznie zaawansowane zmieniają się w dobra standaryzowane, ich produkcja jest relokowana do krajów nowo uprzemysłowionych (samochody i komputery). Rośnie również ranga usług technologicznie zaawansowanych, transportowych, turystycznych we współczesnej wymianie międzynarodowej.

Przemiany w międzynarodowym podziale pracy w okresie kryzysu gospodarczego nie dotyczyły tylko struktury obrotów, ale również geografii eksportu i importu.

Chociaż w 2007 r. największym eksporterem w gospodarce światowej były kraje Unii Europejskiej (wartość eksportu Chin była niższa niż Niemiec), to po kryzysie 2008 r. Chiny awansowały na największego eksportera w gospodarce światowej. Eksport Chin jest obecnie większy od eksportu zewnętrznego UE i USA, ponad połowę przewyższa eksport Niemiec, a trzykrotnie eksport Japonii. Utrzymanie tego trendu w najbliższych latach oznacza dominację Chin w światowym eksporcie towarowym. Jeżeli chodzi o ewolucję importu po 2008 r., to USA pozostały największym rynkiem zbytu w gospodarce światowej, wyprzedzając UE i Chiny. W okresie kryzysu wzrosło znaczenie rynków zbytu takich krajów, jak Korea Południowa, Meksyk, Indie, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Tajlandia, Wietnam, Indonezja.

Zapoczątkowany w 2008 r. światowy kryzys finansowy miał także wpływ na międzynarodowe przepływy kapitału w postaci bezpośrednich inwestycji zagranicznych, m.in. przez zaostrzenie warunków kredytowych, czy niższe zyski przedsiębiorstw, które osłabiły ich zdolności inwestycyjne. Załamanie obrotów kapitałowych w latach 2008–2009 bezpośrednich inwestycji zagranicznych było niewątpliwie jedną z przyczyn kryzysu finansowego. Należy zwrócić uwagę, że zmniejszenie przepływów bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) cechowało duże zróżnicowanie czasowe, geograficzne i branżowe, oraz że poszczególne formy wejścia inwestorów na rynki zagraniczne również charakteryzowały się odmienną wrażliwością na zjawiska kryzysowe w gospodarce światowej. Tempo spadku przepływów BIZ – zwłaszcza po stronie napływu kapitału – było zdecydowanie najwyższe w grupie państw rozwiniętych, w tym głównie europejskich. W okresie kryzysu utrzymała się więc tendencja do wzrostu udziału państw rozwijających się, zwłaszcza azjatyckich, w światowych przepływach inwestycji bezpośrednich. Bieżące perspektywy BIZ są umiarkowanie pozytywne w większości regionów. Oczekuje się, że rozwijające się gospodarki osiągną wzrost na poziomie około 10%.

Wprawdzie kryzys 2008 r. nie spowodował ani odwrócenia, ani nasilenia tendencji zachodzących w samych wielkościach ruchów migracyjnych, jednak wydaje się, że zmienił pewne schematy migracyjne. O ile wcześniej ludzie w większym stopniu byli skłonni przemieszczać się na długie dystanse, o tyle po 2008 r. częściej wybierają kierunki bliższe geograficznie i kulturowo (w obrębie własnego kontynentu), a także wykazują mniejsze zainteresowanie Ameryką Północną jako miejscem docelowej rezydencji. Po 2008 r. tendencja poruszania się w granicach własnego kontynentu umocniła się, w szczególności w odniesieniu do ruchów ludności z Azji oraz Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Mimo że w obu przypadkach do 2005 r. udział wewnątrzkontynentalnej mobilności w ruchach migracyjnych ogółem spadał, to już w 2010 r. był wyższy niż w latach 2000 i 2005. Warto przy tym podkreślić, że opisane tendencje dotyczą zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Zauważalny wzrost zainteresowania relatywnie bliskimi

wyjazdami do innych państw tego samego kontynentu po 2008 r. widoczny jest również w Europie, chociaż napływ uchodźców do Europy z krajów objętych konfliktami zbrojnymi stał się obecnie dominującą formą mobilności międzynarodowej. Tendencje wzrostowe w ruchach migracyjnych charakterystyczne są przy tym dla wszystkich regionów świata i jako całości dotyczą zarówno gospodarek rozwiniętych, jak i rozwijających się, choć naturalnie przykłady wybranych państw mogą nie wpisywać się w obraz całości.

Proces realokacji produkcji w gospodarce globalnej nasilił się zwłaszcza w okresie kryzysu gospodarczego zapoczątkowanego spadkiem produkcji w krajach wysoko rozwiniętych. Kraje rozwijające się stają się po 2008 r. coraz ważniejszymi producentami przemysłowymi i rynkami zbytu, budują liczącą klasę średnią, stąd mówi się o tzw. globalnym przesunięciu produkcji i popytu w gospodarce światowej. Beneficjentami tego procesu przesunięcia są przede wszystkim gospodarki Chin i Indii, ale także wiele innych mniejszych gospodarek Azji, Ameryki Łacińskiej, a nawet Afryki. Źródłem sukcesu krajów rozwijających się są gospodarka rynkowa oraz proces globalizacji. Doganianie odbywa się dzięki rozwojowi przemysłu i eksportu, napływowi zagranicznych inwestycji bezpośrednich, imitacji zagranicznych innowacji, a także przez politykę państwa wspierającą krajowe przedsiębiorstwa. Wiele przedsiębiorstw stoi obecnie przed wyzwaniem dostosowania swojej strategii rozwoju do procesu globalnego przesunięcia i pod tym kątem muszą zmieniać one strukturę organizacyjną i metody zarządzania, zawierać umowy kooperacyjne z przedsiębiorstwami krajów rozwijających się. O ile w okresie kryzysu doszło do osłabienia pozycji krajów wysoko rozwiniętych i przesunięcia produkcji i popytu na rzecz krajów rozwijających się, to można dyskutować, czy proces ten będzie miał trwały charakter wobec pojawiających się obecnie barier rozwojowych. Kontynuacja tego procesu w kierunku bardziej sprawiedliwego podziału zasobów światowych wymaga jednak dalszych reform w krajach rozwijających się w kierunku wprowadzenia trwałych i efektywnych instytucji gospodarki rynkowej. Państwa o niższym produkcie krajowym brutto (PKB) w celu utrzymania efektu doganiania muszą realizować dalsze reformy obejmujące restrukturyzację gospodarki, rozwój nowych dziedzin działalności, rozwój usług, reformę rolnictwa, zwiększone nakłady na prace naukowo-badawcze i podniesienie krajowego popytu.

Globalny kryzys 2008 r. dotyczył również sfery monetarnej. Przez wiele lat dolar amerykański pełnił rolę waluty międzynarodowej, której pozycja poddawana jest aktualnie licznym głosom krytycznym. Mimo trwającej debaty, zwraca się uwagę, że dolar USA w dalszym ciągu wiodzie prym w globalnym systemie monetarnym. Jest nie tylko głównym pieniądzem rezerwowym, ale także ma największy udział w międzynarodowym długu i pożyczkach oraz w wymianie handlowej. Zastąpienie go np. nowym pieniądzem globalnym składającym się z koszyka pięciu walut (euro, jen, juan, funt brytyjski i dolar

amerykański) albo jenem lub renminbi, czy wreszcie wprowadzenie kilku walut jednocześnie funkcjonujących w obrocie międzynarodowym, jest teoretycznie możliwe. Realizacja każdego z tych rozwiązań wymaga jednak przeprowadzenia znacznych reform finansowych i instytucjonalnych. Dodatkowo, duże przywiązanie do dolara przy braku szybkich rozwiązań alternatywnych powoduje, że jego detronizacja w najbliższym czasie jest raczej mało prawdopodobna.

Chociaż kryzys przeniósł się do Europy z USA, to załamanie w strefie euro okazało się najgłębszym szokiem gospodarczym od czasu ustanowienia UE. Jego ujemne konsekwencje ujawniły się szczególnie w Grecji, Hiszpanii, Portugalii i Irlandii. Kryzys spowodował zarówno spadek inwestycji, konsumpcji, produkcji i bezrobocia, jak i obrotów handlowych oraz kapitałowych, przynosząc negatywne efekty zewnętrzne. Doświadczenia tych krajów pokazują, że podstawowym narzędziem przezwyciężenia kryzysu są reformy obejmujące sektor publiczny, podatki i wydatki budżetowe oraz rynki pracy. Ponieważ bezpośrednim objawem kryzysu było pęknięcie bańki spekulacyjnej na rynku nieruchomości, wszystkie cztery kraje wprowadziły w pierwszej kolejności działania mające na celu ochronę ich systemu finansowego. Wobec nadmiernego deficytu budżetowego, długu publicznego i ciężaru jego bieżącej obsługi, Grecja, Hiszpania, Portugalia i Irlandia uzyskały pomoc gospodarczą od UE i instytucji międzynarodowych, której warunkiem było wdrożenie programów oszczędnościowych. Chociaż dzięki głównie pomocy Europejskiego Banku Centralnego (EBC) strefa euro przezwyciężyła już kryzys finansowy i weszła na ścieżkę wzrostu gospodarczego, aby uniknąć w przyszłości tego typu załamań, dalej potrzebna jest kontynuacja podjętych reform strukturalnych mających na celu wzrost eksportu, konkurencyjności i wydajności pracy, prywatyzację i zmniejszenie roli sektora publicznego, zmianę struktury gospodarczej w kierunku rozwoju nowoczesnych sektorów opartych na wiedzy.

Reformy w samych krajach członkowskich nie ochronią jednak strefy euro przed dalszymi kryzysami, jeśli nie wprowadzi ona również reform dotyczących mechanizmu integracji europejskiej. Chodzi tutaj głównie o zmiany instytucjonalne UE, które zagwarantują właściwą koordynację między polityką monetarną EBC a politykami fiskalnymi krajów członkowskich, w tym wzmocnienie nadzoru bankowego w ramach unii bankowej, powiększenie wspólnego budżetu, powołanie funduszu umożliwiającego działanie automatycznych stabilizatorów. O ile integracja monetarna powinna doprowadzić do unii bankowej, to następnie należy działać na rzecz ściślejszej koordynacji fiskalnej zarówno między państwami, jak i z polityką monetarną EBC. Rację mają ekonomiści, którzy za optymalny uważają obszar walutowy taki, gdzie można prowadzić w pełni skoordynowaną, a przez to efektywną politykę monetarną i fiskalną.

Dokonany przez autorów wybór tematów rozdziałów recenzowanej książki zawiera zbiór najważniejszych i aktualnych problemów gospodarki światowej, które mają bezpośredni wpływ na system gospodarczy każdego kraju wprzęgniętego w międzynarodowy podział pracy, międzynarodową współpracę gospodarczą i wymianę handlową. Aktualność i ważkość poruszanych i omawianych w niej problemów odnosi się do zmian i zakłóceń w międzynarodowych przepływach gospodarczych będących konsekwencją niedawnych bądź bieżących wydarzeń o zasięgu globalnym, a przede wszystkim wybuchu w 2008 r. kryzysu gospodarczego, Brexitu oraz rodzących się wojen handlowych pomiędzy głównymi centrami gospodarczymi świata.

z recenzji wydawniczej
dr. hab. Zbigniewa Jurczyka,
prof. nadzw. WSB we Wrocławiu

ISBN 978-83-66066-06-9 (druk)
ISBN 978-83-66066-07-6 (online)